

JEGYZETEK

Jelen tanulmány a Petőfi Irodalmi Múzeumban 2014. október 10-én, Madách Imre halálának 150. évfordulója alkalmából tartott előadás szerkesztett változata.

1. Reinhart Koselleck, *Elmúlt jövő. A történelmi idők szemantikája*, ford. Hidas Zoltán, Bp., Atlantisz, 2003, 41–73.
2. Meyer H. Abrams, *Natural Supernaturalism. Tradition and Revolution in Romantic Literature*, W. W. Norton & Company, New York – London, 1973, 13. (Saját ford.)
3. Az „új mitológia” – Herder kezdeményezése nyomán kibontakozó – romantikus elméletében mind a különböző mitológiai képzetek felhasználása, mind szuverén újraalkotásuk fontos szerepet kap, lásd Szajbély Mihály, *Délsziget északi fényben. Herder, az új mitológia és Vörösmarty*, in: Uő., *A nemzeti narratíva szerepe a magyar irodalmi kánon alakulásában Világos után*, Bp., Universitas, 2005, 389–407., az *Iduna, avagy a megfiatalodás almlája* című fejezet, 392–399.
4. Abrams, *i. m.*, 36–37.
5. Koselleck, *i. m.*, 20.
6. A romantikus magyar líra és *Az ember tragédiája* párhuzamairól általában lásd Négyesy László, *Egyetemesség, magyarság és egyéniség Az ember tragédiájában*, Budapesti Szemle CLVII. kötet, 1924, 1–19.; Fekete Sándor, *A vívódó költő*, in: Uő., *Mezülláb a szentegyházban*, Bp., Magvető, 1972, 15–69.; Martinkó András, *Vörösmarty és Az ember tragédiája*, in: *Madách-tanulmányok*, szerk. Horváth Károly, Bp., Akadémiai, 1978, 185–214.
7. [Friedrich] D[aniel] E[rnst] Schleiermacher, *A vallásról. Beszédek a vallást megvető művelt közönséghez* [1799], ford. és az utószót írta Gál Zoltán, Bp., Osiris, 2000, 32.
8. Jegyezzük meg, ez az eshetőség nem idegen a *Tragédia* közegétől; John Milton *Az elveszett paradicsom*ának 10. könyvében maga Éva ajánlja Ádámnak a közös öngyilkosságot – ezzel akarván megakadályozni, hogy utódaik szülessenek, s a bűnbeesés átkát rájuk örökössék.
9. Ádám e kérdését Fekete Sándor a *Világosság!* című vers fentebb idézett részletével hozta összefüggésbe, Martinkó András pedig a *Gondolatok a könyvtárban* haladásképzetével (Fekete, *i. m.*, 62.; Martinkó, *i. m.*, 199.). Egyikük sem figyelt fel arra, hogy Ádám itt már a teremtményi alázat pozíciójából idézi fel a haladás képzetét; Martinkó egyenesen Ádám korábbi istenülési vágyához kapcsolja e szavait.
10. Lásd levélváltásukat: Arany János levele Madách Imrének, Pest, október 27. 1861, in: Arany János *Összes művei*, szerk. Korompay H. János, XVII., A. J. levelezése 1857–1861, Bp.: Universitas, 2004, 601.; Madách Imre levele Arany Jánosnak, Alsóló. Sztrégován 1861. nov. 2-án, in: *uo.*, 612.
11. Umberto Eco, *Széljegyzetek A rózsza nevéhez*, in: U. E., *A rózsza neve*, ford. és az utószót írta Barina Imre, Bp.: Árkádia, 1988, 612.

MARGÓCSY ISTVÁN

„...és mégis mozog...” – de miként?

AZ IRODALOM FUNKCIÓJA JÓKAI GÖNDOLATRENDSZERÉBEN, AZ *EPPUR SI MUOVE!* CÍMŰ REGÉNYE ALAPJÁN

Különös és szokatlan magyarázatba vagy magyarázkodásba fogott Jókai az *És mégis mozog a föld* című könyv¹ Toldy Ferencnek ajánlott előszavában, amelyet persze a regény befejezése után írt, mikor lebegve hagyta a saját maga által feltett kérdést: regényt vagy történelmet írt-e? Egyrészt persze büszkén állítja, hogy e műve (is) regényt, másrészt azonban olyan történetinek szánt érveléssel próbálja körülbástyázni írását, amely szinte kizárja a fikciós szemléletet: a legnagyobb irodalomtörténelmi tekintélyre hivatkozik mint történelmi tanúra és forrásra, s történetmondása hitelét tényleges (pontosabban: hatásosan csoportosított és hatásosan interpretált) történelmi, íróéletrajzi tényekkel akarja garantálni: precízen felidézi a tragikus életsorsú író kortársak nem rövid sorát (Vörösmarty, Bajza, Czako, Garay,

Kazinczy Gábor, Nagy Ignác stb.);² ugyanakkor azt is állítja, hogy nem egy sorsot választott ki példaként, hanem típust alkotott („regényem hősének alakja nem egy ember volt ugyan; de tíz”), s ábrázolásának mintájaként a közelmúlt „óriásait” nevezi meg, a legnagyobbakat (Katona, Kisfaludy Károly, Kazinczy) név szerint is beillesztve panorámájába. Vállalkozását eleve paradoxként határozza meg: regényről beszél, de oly modalitásban, amely a saját érvelése szerint is más műfajoknak kellene hogy sajátja legyen („A mártírokról írhatunk legendát, a hősökrol eposzt, a tündérekről mítoszt: de mártír, hős, varázsló regénytárgy nem lehet. – És mégis az volt.”); egyrésztől amikor művének irodalmi gesztusát igazolja, a történetiség érveibe kapaszkodik, másrésztől pedig saját történelmi vízióját azáltal akarja elfogadhatóvá tenni, hogy önmagát az elődök legitim utódjaként láttatja, s mondandóját az előd történelmi figurák ismert gesztusaival támasztja alá – miközben számol azzal, hogy regényének látomása, irrealitása okán, bizonyos befogadó körök részéről elutasításba fog ütközni („Ami negyven év előtt a költőnek álma volt, az most teljesezésnek induló valóság; s az igaz történetre, mit a negyven év előtti korról leírtam, azt mondják ma, hogy ez csak az én álmom.”). Igazság, történelmi tény, fikció és álom keveredik ebben az összegzésben – mintegy megelőlegezve a regény elkövetkezendő recepciójának főbb problémáit is.

A recepció élesen ketté váló értékelése elsősorban a mű történetiségére irányult. Gyulai Pál rögtön a megjelenés után igen nyersen elutasította azt az irodalomtörténelmi képet, amelyet Jókai felkínált, mondván: az ismert életrajzi adatok alapján Jenőy Kálmán alakja sem Kazinczyra, sem Kisfaludyra, s senki másra sem emlékeztet („Jókai előtt két út állott: Kazinczyt vagy Kisfaludy Károlyt választani hősül”, de „se cselekvénye, se személyei nem elég jellemzők a korra nézve”), s így, mivel a korabeli pest-budai irodalmi élet sem nyert árnyalt megelevenítést, a regény egészében és részleteiben is történetietlennek minősül („Nem mi vagyunk képtelenek felfogni e kort, hanem Jókai volt képtelen úgy előnkbe rajzolni, hogy reá ismerhessünk... Jenőy nem született e korban, egészen Jókai teremtménye, s magán hordozza eredete bélyegét. [...] Egy szóval meghamisítja a kort, és sehol nem fogja fel a lényegét, a jellemzőt.”).³ Ez az értékelés a Gyulait követő kritikái hagyományban tovább élt – ám érdekes módon, bár későbbi korszakokban, ennek éppen az ellenkezője is erős hangot kapott, azt hangsúlyozván, hogy a regény legnagyobb érdeme éppen a történelmi felidézés hitelességében ragadható meg. Nem példátlan a szakirodalomban az a gesztus sem, hogy az interpretátorok egyszerűen felcserélik Jenőy Kálmán figuráját a mintául szolgáló nagy írókkal (Péterfy Jenő is, aki pedig nem szűnik ostromozni Jókai regényepoétikáját, megengedi magának azt a kiszólást, miszerint Jenőy Kálmán színműve azonos lenne a *Bánk bán*⁴), Benedek Marcell pedig a maga összefoglaló irodalomtörténetében olyannyira elismeri e regény igazát, hogy egész reformkori fejezetének címéül a regény címet választja.⁵ A későbbiekben pedig, a szocializmus korában, az irodalmi interpretáció nyíltan szembe is fordult Gyulai szemléletével, s nemcsak megemelni óhajtott a regény értékeit („a regény témaválasztását, Jenőy Kálmán alakjának megformálását [...] mint Jókai romantizmusának egyik legpozitívabb megnyilvánulását kell számon tartanunk”; „Jókai azokat a nehézségeket akarta ábrázolni a regény alapszemléjéből következően, amelyek az új magyar irodalom megteremtői

előtt valóban megvoltak. És azt hiszem, itt nem túlzott!”),⁶ hanem azt is kijelentette, hogy történetileg és irodalomtörténetileg Jókai regényének van igaza Gyulaiék történeti elképzeléseivel szemben. Szauder József pedig a magyar romantika kezdeteiről értekezvén, erőteljesen elmarasztalja Gyulait, Kemény Zsigmondot és Toldy Ferencet, mert elmulasztották az irodalmi mozgalmaknak társadalmi kihatását hangsúlyozni, s velük szemben Jókai regényének ad igazat, mondván: „A regényíró pedig többet látott meg s igazabb összképet nyújtott a magyar romantika elindulásának társadalmi és egyéni jellegzetességeiről, mint tudós kortársai a fogalmi rendszerezéssel vagy biografikus összefüggések leírásával.” Szauder szerint az az írói fogás, mely az iskola elleni lázadással indítja a nagy mozgalmat, a színháznak ad primátust az olvasott kultúrával szemben, lényegesen igazabb módon ábrázolja a korszakot, mint az e korbéli irodalomtörténeti vázlatok⁷ – s mindeközben megfigyelkedni látszik arról a kétségbevonhatatlan tényről, hogy a regényben tényleges történelmi ábrázolással semmilyen szinten nem találkozunk, s mindaz, amit Szauder az irodalom társadalmi háttérének vélhetett, kimaradt a regényből. Ám mindezekről függetlenül, Szauder nagytekintélyű véleménye is nyilván belejátszhatott abba, hogy a gimnáziumokban évtizedeken keresztül e regényen szemléltették nemcsak Jókai regényírását, hanem magát a reformkori irodalomtörténeti korszakot is – a regényből mintegy hiteles irodalomtörténeti illusztrációt készítvén; ennek az oktatási-nevelési stratégiának a nyomait és következményeit alighanem napjainkig is követni lehet...

Ami a regény történetírói vonulatának hitelességét illeti, abban Gyulainak tökéletesen igaza volt: Jenőy alakja és pályája valóban távolról sem hasonlít, sem egészében, sem elemeiben, sem gesztusaiban, sem jellemében, a mintaként sokat emlegetett nagy íróelődök élettörténetére. Továbbá: Jókai úgy írta meg hősének történetét, hogy jóformán ügyet sem vetett magára a történelemre, a történeti eseményekre, politikai mozgásokra vagy társadalmi feszültségekre: a regényben Jenőy magánéleti útkeresésének, valamint az írói és színészi pálya kibontakozásának keretein *kívül* mintha nem is lenne történelem. Holott a lehetőségek adva voltak: Jenőynek kapcsolata van egyaránt a legfelsőbb körökkel és bizonyos összeesküvő (persze: olasz, carbonari) körökkel, lényegében politikai okok miatt csapják ki a kollégiumból – tevékenysége azonban mintha minden politikai vonatkozás nélkül bontakoznék ki, szándékai között konkrét politikai vagy társadalom-átalakító gondolatot nem lehet találni: mintha maga az írói tevékenység elegendő lenne ahhoz, hogy – bizonyos távlatból – nemzetpolitikai keretek között is értelmezhető legyen. E kép természetesen velejéig történetietlen, akár elméletileg, akár a 19. század első harmada magyarországi történetének alapján nézzük; ám különös módon mégis széles körben nyert elfogadást és hatott, ráadásul éppen azon összetevők alapján, amelyek mozgósításával e század közepén a magyar irodalmárok az íróimágót elképzelték, megalkották és működtették. Jókai természetesen nem történelmi, hanem mitikus figurát alkotott, de nem önkényes fantazmagóriái alapján: azon mítosz nyomán, amely a korabeli irodalom önértelmezésében rendkívül széles körben el volt terjedve, s amelyet azok az irodalmárok is elfogadtak és terjesztettek, akik Jókai regényének olvastán megütköztek. Jókai nem úgy járt el, mint ahogy a realizmus típusalkotó módszere megkövetelte volna (hiába erősítette önértelmezé-

sében, hogy „regényem hősének alakja nem egy ember volt ugyan; de tíz”); csupán átvette, nagyra növesztette s részletezte azt a nagyon mélyen kultikus jellegű írói ideált, amely a korban megfogalmazott minden íróéletrajz, laudáció és emlékbeszéd mögött ott rejtett – történelem fölöttivé emelte azt, amit kortársai történelminek véltek. Gyulai nem vette észre, hogy Jókai fantasztikus kiterjesztése ugyanazon a struktúrán nyugszik, amelyet ő maga is rendre felhasznált, persze többnyire elrejtve pozitivistá jellegű történetisége mögé: az ő impozánsan egyénített, jellemrajzaiban gondosan specifikált írófiguráinak megjelenítése az életpálya *egészének* tekintetében ugyanazt a mitikus stratégiát követi, amelyet oly vehemensen bírált Jókai esetében; meglehet, bírálatának indulata épp ezen azonosság felismerésén alapult, azt fájlahatta, hogy a nagy közös ideál titka ily nyílt és kendőzetlen megfogalmazást is nyerhetett.

A regény zárójelenete a nagy író-főhős, Jenőy Kálmán halála után negyven évvel játszódik (az író nyílt állítása szerint a regényírás jelen idejében, tehát az 1870-es évek elején⁸⁾), s azt a hatalmas, reprezentatív népünnepélyt idézi, melynek során Jenőy Kálmánnak sok éve keresett hamvai felemeltettek „a fényes üdvleldébe”, s emlékének szobrot állítottak („s az ércalak megjelen az isteni derült ég alatt, kezében a lant és az írás, mely örökké él, és arcán a művésztől megörökített fennkölt mosoly”) – s ez az emlékállítás az egész nemzet megrendült, mondhatni, kozmikus örömébe torkollik: „A város kiált! Az ország zeng, és szava elhallik az égi szférákig.” Jenőy írói munkásságának recepciója nincsen leírva a regényben, a szöveg csupán azt rögzíti, hogy az „igazságos utókor” mintegy kompenzációt nyújtott az író életben elszenvedett viszontagságaiért (s az el nem ismertségért). Ám érdekes módon az utókorok ez az igazságossága kizárólag abban van megragadva, hogy az újabb nemzedékek egyszerűen az idő múlása okán bölcsebben és értőbben viszonynak a nagy cselekményekhez („a remekműhöz, mely korát megelőzve született, hozzáért az új nemzedék, mely elég nagy már, hogy azt megértse, hogy azt bámulni tudja”), s az új világot mintegy a nagy író kezdeményeinek betetőződésékként értelmezik. Az a nagy retorikával felvázolt kép, amely e zárójelenetben az új Magyarországról és Budapestről megrajzolódik, egy csodálatosan fejlett, pezsgő, széles körűen polgárosult, szinte mesebeli jólétet élvező világot és társadalmat mutat be, különös gondot fordítván a gazdaságnak, a kereskedelemnek, bankoknak és vállalkozásoknak, a jognak, a társadalmi intézményrendszernek, valamint a gyarapodást biztosító munkának a részletes kifejtésére, s meglepő módon sokkal kevesebbet beszél a kultúráról, irodalomról (e diszciplínákat egy-egy mondatban intézi el), mint amennyi a regény előtörténete alapján elvárható lett volna. Az egész nagy vízió felépítésének logikája mintha azt sugallná, hogy az az irodalmiság, amellyel a jelen korszak elődei foglalkoztak, azok a művek, amelyeket létrehoztak, mintegy megalapozták ezt a „mai” társadalmi jólétet; sőt: mintha ez a csodálatos társadalmi állapot mintegy egyenes következménye lenne annak a költői-írói áldozatos munkának, amelyet Jenőy és nemzedéke végzett (az ő „vezető nyomaik után indultak el a milliók”). Az irodalomnak tehát nem esztétikai funkciója emeltetik itt ki (e funkció bizonyos mértékig el is tűnik: hiszen Jenőy műveit nem *olvassa* senki, kiváltképpen nem azért, mert e művek, úgymond, tetszenének neki), hanem nem-

zetébresztő, előkészítő, erkölcsi-lelki tartást sugalló, buzdító (a regény szóhasználatával: „földmegmozdító”) funkciója – e szemlélet szerint, aki az irodalomnak elkötelezett hívévé vált valamilyen módon, az szinte egyenes úton jut el a polgári derekasság és tevékeny állampolgáriság állapotáig: mintha oly nézet nyerne itt kizárólagos dominanciát, amely szerint mai jó világunk azért működhetik csodálatos módon, mert elődeink irodalmat műveltek, s megfordítva: elődeink irodalmi törekvéseinek és műveinek az volt jövőt előkészítő terve és célja, hogy mi majdan egy jobb világban élhessünk, s élvezhessük irodalmuk társadalmi kivirágzását.⁹ A kultúra apoteózisa a kultúrát körülvevő és a kultúrát „bámuló”, de közvetlenül sem nem fogyasztó, sem nem termelő jóléti és biztonságos társadalom önaffirmációján nyugszik – s mintha a megelőző hatalmas, mindig a jövőre irányuló kulturális erőfeszítéseket is csak az legitimálná, hogy a jövőben (azaz a leírás jelenében) az a társadalmi utópia, melyet a nagy elődök elképzelték volt, valóra vált.

Az előbb idézett mondat, mely az új nemzedék nyomkövetését rögzíti, azonban tovább is tart: „kiknek vezető nyomai után indultak el a milliók – jobb hazát keresni – idehaza”. Vagyis az a kulturális kibontakozás, amely megteremtette a társadalmi jólétet, új honfoglalásként nyeri el meghatározását – vagyis a társadalmi-politikai fejlődés mitikus keretekbe foglaltatik: eszerint a nemzeti ébredés folyamán mindvégig *teremtés* zajlott, mely új világot teremtett, de olyan új világot, amely egyszerre azonos és nem azonos a régivel; ama honfoglalás, amely a régiségben az ország területét és az államot kreálta volt meg, e folyamat során a kultúrának honosításává alakul át, s polgárosult kulturális viszonyok között a nemzet életterének (most már nem földrajzi vagy állampolitikai értelemben vett terének) visszafoglalását jelenti. A honfoglaló harcos hősök helyét a költők („a költészet apostolai: egy kicsiny csoport; aki a dögvész ellenében a szent ihlet chrysmáját kente homlokára”) veszik át – ők fogják a nemzetteremtés harca vezető hőseinek szerepét eljátszani (az előszó szavaival: „mind szent nevek még most is előttünk. Hőseink, kik a honfoglalókkal egy sorban állnak. Egyedül fennmaradt nemességünk családfájának törzsökei”). A regény egyik utolsó jelenete szinte allegorikus erővel prezentálja ennek az új honfoglalás-koncepciónak a dilemmáját: a Jenőy temetésénél elhangzott két nemzetpolitikai állásfoglalás mintegy keretbe foglalja a szemlélet átalakulását. Az Ázsia-kutató Barkó Pál, a kérdésre, megtalálta-e a magyarok őseit, kételkedve válaszolja, hogy nem, de *biszi* meglétüket; ám viszontkérdésére, amely azt célozza, vajon „Hát Magyarországon belül vannak-e még magyarok?”, azt a választ kapja Jenőy patrónusától, Tseresnyés uramtól: „Nem találok őket – de én hiszem, hogy lesznek.” (Jenőy maga is megfogalmazza ezt a kettősséget: „Ő a régi nemzetet, én a jövő nemzetet keresem”; másfelől: „Mindenfelé keressük a magyar nemzetet; kinn Ázsiában, fenn a Jeges-tengernél, hátul az ős történetében, magasan a fényes rangúaknál, csak ott nem keressük, ahol van, körülöttünk és a mai napon.”) A megfogalmazás remekül mutatja fel egyrészt a Széchenyi-féle „Magyarország nem volt, hanem lesz!” elképzelésnek érvényes voltát, másrészt azonban finom cserét is alkalmaz: az ország megújulása helyett a „magyarok” jövőbeni kibontakozását jósolja – szinte teoretikus nyíltsággal fogalmazza meg az államnemzeti és kultúrnemzeti (vagy más megfogalmazásban: az eredetközösségi és hagyományközösségi) nemzetfelfogás elkülönböződését. Az új világnak, a modern nemzet fogalomra épü-

lő új társadalomnak vagy országnak kiépülését ezek szerint egyetlen tényező garantálja: az irodalmi, intézmények nélkül, magánáldozatból létrehozott kultúra („Országgyűlés, vármegyék, inszurrekció, Tudós Társaság összevéve nem mozdított ez országon annyit, mint az a néhány megszentelt nevű ember”). A kultúra önmagában, már megszületésénél fogva mint a nemzeti lét demiurgosza jelenik meg – a leírások szerint szinte csodaképpen teremti meg vagy készíti elő az új világot: hiszen a kultúrának pozitív s hatástörténeté alakuló konkrét recepciója sehol nem mutatható ki (legfeljebb abban, hogy Jenőy vígjátékaira többen bemennek a színházba, mint a tragédia előadására); s ennek a csodatévő képességnek a biztos állítása teszi megérthetővé a regény sokak számára abszurdnak tűnő címválasztását: e képzetkörben a kultúra *valóban* meg is mozdítja a földet (ld. a befejező fejezet nagy felkiáltását: „Eppur si muove! – A hazátlan koldusok, a költők, a művészek, a tudósok, a szellem előharcosainak jelszava megy teljesedésbe”; máshol: „De mégis mozdult tőle a föld! Minden mag, amit ez a szent csoport elvetett, pálmának nőtt fel azóta; s a forrás, amit Mózes-vesszejük a sziklából fakasztott, ma terhes gályákat hord”)!¹⁰ Úgy vélem, egyedül ez a nagyszabású, s mindent átfogó koncepció magyarázhatja meg azt a látványos történeti hiányt, hogy Jókai e regényében szinte egyáltalán nem foglalkozik az érintett korszak politikai mozgásaival: a politikai erőteret csupán általános háttérként festi fel, s főhőseinknek a politikához való viszonyát is rendkívül árnyalatlanul vázolja fel (Jenőy a nádor végtelenül gazdag és bölcs politikai érvelésére is csak konkrétumokat nélkülöző rajongó vízióval tud válaszolni: „Küzdeni fogunk a győzelemért, s a küzdelem már maga diadal lesz. [...] A szellem és tudomány minden fegyverével; tollal, lelkesült szóval, gyaluval, vésővel és ecsettel. Mindenre van köztünk tehetség; csak a tér hiányzik számára mindenütt. Tért, mozgást kérünk mi azok számára, akik élni akarnak.”) – ám legfontosabb, legjellemzőbb hiányként mégis az tűnik fel, hogy Jókai, bár előszavában ragaszkodik a történelmi hitelesség igényéhez, a regény cselekménye után bekövetkezett negyven évet is teljesen politikamentesnek mutatja be; mintha ezekben az évtizedekben nem történt volna forradalom, szabadságharc, Bach-ellenyomás, kiegyezés etc.: az ideális jelen állapot a történelem mozgása *nélkül* jött létre; eszerint a kulturális fejlődés egyszerűen kitermelte azokat az új, szabad nemzedékeket, akik már részesültek a kultúra kegyelméből, s ezért már másként viszonyulnak politikához, történelemhez, s így *valóban* be tudják rendezni a rég kívánt új hazát.¹¹

Az irodalmi kultúra csodás hatásának megmagyarázhatatlan volta talán éppen abban a mozzanatban lepleződik le a legnyilvánvalóbban, hogy a regényből egyáltalán nem derül ki, *milyen* műveket írt is Jenőy, sőt, a regény szövege még azt sem kívánja leleplezni, vajon *miről* is szólhattak a halhatatlan művek. Különös paradoxon áll így elő: az irodalmi alkotásoknak, recepciójuk híján, nemcsak esztétikai funkciója fog elrejtőzni, hanem referenciális funkciójuk is – a műalkotás, függetlenül hatásmechanizmusának milyenségétől, már csak önmaga létezésétől is megkapja a demiurgoszi rangot és képességet. Jenőy főművéről, a hasonlíthatatlan tragédiáról (amely persze teljes visszhangtalanságban íródott meg és játszhatott el a színházban) semmit nem tudunk meg azon kívül, hogy rendkívüli mély alkotás, amelyben „a szabadság isteni tanait hirdeti”, a folyóiratban írott cikkeiről csak

annyi hír érkezik, hogy szerzőjük „hordta szívében a szabadság eszméit, adott nekik lángszavakat, lett mártírjuk”; s még a sikerrel játszott színdarabjairól is csak valószínűsíthetjük, hogy azok olyanforma társadalmi vígjátékok lehettek, mint amilyeneket Kisfaludy Károly valóban írt (továbbá: Bányaváryék színházi repertoárja sem nyer ismertetést – azon kívül persze, hogy Jenőy darabjait játsszák). Az irodalomnak, a kultúrának tartalmi és minőségi konkretizációjára e szemléletben nincsen szükség – elegendő kijelenteni, hogy ezek a szépirodalmi művek, ha persze csak a jövő számára készültek is, rögtön örökbecsűek és felülmúlhatatlanok voltak...

Sőt, az irodalomnak ily kultikus szemlélete odáig is elmegy, hogy a műalkotás megjelenését, megnyilvánulását isteni epifániaként prezentálja; mikor is az alkotás nagyszerűsége kizárólag a kiválasztottak, a beavatottak számára nyilvánul meg (természetesen ekkor is a konkrétumok, a tematika, a milyenség etc. mellőzésével): ez a nagyszerűség aztán, mintegy a platonikus ideák megtestesülésének nagyszabású példájaként, a természetnek és a szellemi hagyománynak az isteni jóváhagyásával érvényesül. A regény középpontjában elhelyezkedő nagyoperai jelenet (a transzcendenciát közvetlenül megidéző című, *Közelebb az éghez* fejezet) látványosan mutatja mindezt: Jenőy, a költő, Bányaváry, a színész és Jenőy testvére, Cilike, a színésznő elhagyják a társadalmat, amely éppen templomszentelésre készül, s templom helyett inkább felmennek a Kárpátok csúcsára, az *Oltár* nevű hegyre („Istenek számára való látvány tárult föl előttük. [...] Egy kép, végtelenebb, mint a tenger. Elmondhatatlan, leírhatatlan, lefesthetetlen kép”), ahol, a természet hatalmas tablója előtt Jenőy bemutatja a titokban készített színművet, amelyet az elragadtatott két művész társ mellett csak a természet elemei és az antik kulturális istenségek és a történelmi múlt ősei hallgatnak („ott ültek körül Olymp fényalakjai: lángarcú Zeusz, fényes Apolló, mosolygó Idalia, Aglaja, Thalia, Euphrosyne: a Pyridák mind, s alant a mély völgyben ott tolokodtak előre az őskor szellemalakjai [...] Az egész világ megtelt velük fenn és alant”). A műalkotás, íme, megnyilvánult, az isteni jelleg kijelentette magát, mondhatnánk talán: bekövetkezett az ige, a költészet *színeváltozása*, a beavatottak ámulva és rémülten nézik a csodát („egy szörnyű érzés, mely az egymáshoz közel állókat egymás keblére borulni készíti; mely megnémít, becsukja az ajkat s felszabadítja a könnyeket. Van benne szédület, mely már nem félelem, hanem gyönyör”) – ám az epifánia pillanata elmúlik, s amint a művészeknek e csodálatos szentháromsága visszatér a földre, azaz a társadalomba, a költészetre és a költőre már a befogadás nélküli elidegenedett világ kitlenje vár.¹²

Érdekes e szemlélettel szembeállítani a regényben szereplő másik nagy kulturális halmazt, a Csittvári krónika részletesen ismertetett, s egyedileg is árnyaltan elemzett irodalmi termését: itt, a szépirodalmi kultúra előtti kulturális korszak termésében elsősorban a dokumentatív, referenciális és politikailag elkötelezett (azaz veszélyes) irodalomra vegyes tartalmú (de elsősorban tartalmi érdekeltségű) kolligátumát szemlélhetjük – a szépirodalmiság igényének leghalványabb felmerülése nélkül. Ezzel szemben az az irodalmiság, amely Jenőynek és társainak a kultúrafogalmát és tevékenységét áthatja, már *kizárólag* szépirodalmi igényű és ihletettséggű: nekik eszükbe sem jut történelmileg konkretizált leleplező vagy didaktikusan dokumentált, tartalomközpontú irodalommal operálni, hisz számukra a művé-

szíleg megalkotott nagy műalkotás tudná az ideált képviselni. S ez az így megalakított irodalom fogalom nagyon is kétélűre sikeredett: egyrészt fenségesen képviseli a művészi szépirodalom primátusát és megtermékenyítő onnipotenciáját, másrészt azonban, mivel mindenféle tartalmiságtól megfosztva jelenítetik meg, üres, szent ideaként lebeg a történesek és történelmek felett: képviseli a szabadság nagy ideálját, de működési mechanizmusának titkát a világeért sem árulná el. Mily árulkodó a befejező nagy ünnepi jelenet esetében is, hogy miközben a szobor és az alkotó hatalmas dicsőítése zajlik, egyetlen szó nem esik arról, vajon milyen *művek* nyernek itt éppen országos elismertetést...

Mindez persze a legszorosabban összefügg a kulturális alkotó tevékenységnek azzal a beállításával, miszerint az irodalomra, a műalkotásokra, a magas kulturális cselekményekre a társadalomnak, legalábbis azon történelmi állapotában, nincsen semmi szüksége – azaz létrejöttük kapcsán nem aktuális *társadalmi* jellegű, praktikus, anyagi szükség, hanem még rejtőző, de majdan testet öltő nemzeti-lelki igény mutatkozik meg. Jenőy alkotásainak nincsen közönsége, nincsenek befogadói – legfeljebb az a néhány elszánt barát, akikkel együtt szánták el magukat valamilyen (meglehetősen meghatározatlan) feladatra, méltányolja írótságát (s hozzájuk lehet még sorolni a hajdani kedvest, aki a távolból legalább Jenőy alkotásainak magas erkölcsiségével vigasztalja magát). Ám tényleges befogadásról, kivált befogadói elvárásról szó sincs: a regény során számtalan alkalommal elhangzik, hogy mindarra, amit Jenőy művel, a társadalomnak egyik rétege sem tart igényt. Azok a nagy fejtegetések, amelyek több oldalról körülveszik Jenőy szellemiségét, azaz a nádor nagy politikai eszmefuttatása, valamint a gazdag parasztnak az alulról megfogalmazott kultúraellenessége, továbbá azok a baráti intelmek, amelyek a sorstársak részéről hangzanak el („Hisz ezt ma nem érti meg senki. Ehhez egy új nemzetnek kell születnie, mely hozzá felnőjön. A mai kor népének a te eszméidet utolérni röpte nincsen”), igen élesen vetik fel az alkotás értelmének kérdését – amely kérdésre a főhős és a narrátor kizárólag a jövőbe vetett hitre alapozott erkölcsi elkötelezettségre tud hivatkozni (éppen ezért hangzik roppant paradoxul Jenőy végtelenül lehangoló és kietlen temetésének leírásakor: „Így hagyta el a haza fővárosát nemzetének legfényesebb költője”; e szövegrész mintha azt sugallná, hogy a költői érték „objektíve” ragyog, s a „legfényesebb” jelleg akkor is érvényesnek tekinthető, ha éppen senki nem látja vagy veszi tudomásul). Jókai szinte a szélsőségekig feszíti e nemzetalkotó irodalomnak a végletes közönségnélküliségét – úgy állítja be, mintha azok az alkotók, akik a jelen kor elődeiként számon tartanak, minden közösség nélkül, bármilyen csekély hatókörű intézmények nélkül (a regény a ténylegesen már működő intézményeket, folyóiratokat stb. csak futólag és melleleg említi, ráadásul úgy, hogy ezeknek Jenőy pályájára nézve semmiféle befolyást nem engedélyez!), *a pusztában* lettek volna kénytelenek alkotni (az a fejezet, amelyik Jenőy végső magára maradottságát írja le, tényleg e címet viseli), s csak valamely isteni elhivatottságnak érzete és tudata, valamint a nemzet iránti elkötelezettség vállalása biztosíthatná azt az erőt és munkaképességet, amelyet az alkotók magukénak kell, hogy tudjanak.

Jenőy a pusztában tökéletesen egyedül marad („...s e pusztaságban ő egyedül bolyong: az 'egyedül idegen': a magyar író, a magyar művész...”) – de egyedüllé-

tét nemcsak vállalja, hanem igényli is: a regény világában az alkotáshoz és az alkotóhoz elválaszthatatlanul hozzá tartozik a szenvedés, a szegénység és a magány (ahogy Jenőy maga mondja: „De arra az útra, amelyen én elindultam, ne jöjjön velem senki, csak azok, kik ugyanazt a célt akarják elérni, amit én, és szenvedni azt, amit én.”). Az alkotás, amely az üdvöt (a nemzet leendő üdvét) ígéri, csak szenvedés és önfeláldozás révén jöhet létre – a jövőbeni megváltás (a nemzet feltámadása) csak passió révén és után következhetik be. A költő, a művész a maga sorsával Krisztus-imitációt követ: elmagányosodik, kapcsolatai végképp megszűnnek, s tökéletes magára hagyatottságban hal meg – hogy hosszú rejtőzködés után, legalább műveiben és hagyományában, feltámadjon, s feltámadásával kiteljesítse közössége számára az üdv kegyelmét. A költősors minden ízében önfeláldozáson és szenvedésen alapul (az alkotás díjazása vagy jutalmazása magától értetődő módon ki van zárva, lehetőségük fel sem merül) – amennyiben e krisztusi attribútumok bármelyike is hiányzik, az alkotás nem jön létre; a szenvedés, úgy látszik, maga az ihlet („Legjobb műveim azok, amiket megírni az éhség kényszerített. Sokszor el-lankadtam volna, ha az nem üldöz, hogy holnapra kenyér kell! A boldogság szelíd poétákat teremt. A csapások, a csalódások, az egyedül hagyatás a költő étere. [...] Én szeretem azt a világot, amelyben senkim sincsen. Hagyjatok egyedül. Jól érzem magamat: nem kívánok senkit és semmit.”). A költő ezek szerint nemcsak az aktuális társadalmi igények ellenére cselekszik, hanem a társadalomnak mindenféle javáról és kínálatáról lemond: magánemberi boldogságát ugyanúgy feláldozza, mint társadalmi érvényesülését; műveit egyértelműen a társadalmon *kívül* hozza létre, s műveinek sem megalkotásában, sem nyilvánossá hozatalában nem igényli bárkinek kapcsolatát vagy segítségét; sőt, tevékenysége, elhivatottsága a külvilág, vagyis mások, számára nem is nyilvánul meg: rejtve marad; a világ számára a költő felismerhetetlen és lenézendő idegenként látszik csupán („A kincseket, a lángészt, a tudományt, a művészetet nem látja senki, csak azt látja, ami kívül van: a rongyot...”). A költő-hős a mások szemében önsorsrontó figuraként tűnik fel, holott ez a sorsválasztás éppen az üdvtörténeti értelmű kiválasztottság-tudatnak, az Isten által garantált kiválasztottság-tudatnak lesz a megtestesülése („Ő költő volt *Isten kegyelméből*, és gyönyörét találta abban, hogy az legyen”) – a költő, aki a „pusztában” él, halálának biztos tudatában, a végső pillanatban, a tökéletesen kiépült, feltámadt nemzet látomását vizionálja, amelyet persze a be nem avatott „egyszerű” hallgató „szörnyű lázalomnak” hall, de a sors ígérését, az üdvtörténeti horizontot átlátó sorstárs „prófétai” szózatként értékeli (a hosszú monológnak csak zárómódatait idézem: „Nézzétek, ott emelkednek az aranyos ködben – a palotasorok, – a fényes alakok, – a félistenek, – a panteon, – az akadémia, – a diadalra siető nemzeti seregek, lobogó zászlóikkal, a koszorús szobrok, – az örök világosság: – a népek szabadsága!”). S a legutolsó, lázban látott vízió nyíltan meg is fogalmazza mindazt, amit majd a regény utolsó fejezete mint reális jelenvalóságot fog prezentálni, egy szinte szürreális vízióban alkalmazván a feltámadás mitikus felidézését és a történetinek látott esemény vélt reáliáit: „A nemzet szállítja nagy halottainak hamvait a panteonba. Mit énekel az a százezer ember? »Nincs itt többé, hanem feltámadott!« Halljátok ezt a zúgást? Látjátok ezt a katafalkot? Látjátok, hogy emelkedik minden az ég felé? A házak, a népek, a szellemek? Látjátok?”

A költő sorsa, e krisztusi allegória értelmében, nem lehet más, mint mártírium – ám e mártíriumnak van még egy nélkülözhetetlen összetevője: az önkéntes vállalás. A sors pusztító keze nem kívülről csap rá a költőre, hanem neki magának kell kihívnia a sorsot. Jenőy minden téren sikeres ember lehetne: családjá révén anyagi jóléte biztosítva van, társadalmi karrierje igen jelentősnek indul (főispáni család bizalmasa lesz, a nádor közvetlen környezetében forog), szerelmi élete gazdag kínálattal telve – ám ő lépésről lépésre minden lehetőségről lemond, vagy oly gesztusokat tesz, amelyek lehetetlenné teszik az emelkedést vagy beteljesedést (az ily gesztusok csúcsteljesítménye, mikor erkölcsi felháborodásában kiűzi Pestről azt a színtársulatot, amely egyedül biztosított teret irodalmi működésének – s ezzel felülírja az elvárható történeti hasznosságot is: megszünteti azt a lehetőséget, hogy az esetleg mégis létező közönség Pesten magyar színházba járhasson!). A költő-hős állandó választási kényszerben él – s a választásai, a mű, az alkotás érdekében, mind a világról való lemondás jegyében történnek. Jókai erkölcsi világában a legkedveltebb, a legtöbbször megidézett mitéma a „Herkules a választóton” példázata: a hősnek választania kell a világi jólét, az érzéki kielégülés és az aszketikus erkölcsi emelkedettség között (e lehetőségek általában két nő alakjában jelennek meg – ld. e regényben Katinka és Dorothea szembeállítását) – ám e regényben, *költő-hős* esetében, a választás még bonyolultabbá válik: a hős egy harmadik erő, egy harmadik nőalak vonzásában *minden* világhoz kötődő viszonyát kész felszámolni. Jenőy, mikor a két nő közti választóra érkezik, álmodást lát („megjelent álmaiban egy női arc; de az nem volt sem az ismerős, sem az ismeretlen”), amelyben egy csodálatos és titokzatos női figura, alighanem Magyarország géniusza (vagy másképp, a korhoz hívebb retorikával szólva: „a nemzet őrelke”) testesedik meg, intelmeivel az írótság hivatására ébreszti („Egy arc, olyan fényes, mintha Isten volna; – olyan nagyszerű, mintha ország volna; – mosolygása olyan meleg, mintha a nap volna [...] megjelenése oly véghetetlen, elmúlása oly elviselhetetlen; egész alakja oly kínzó, oly vonzó, oly keblére záró! – Az egész álom, mintha nyolcszáz év története volna”). A magyar nemzeti kultúra (mondhatnánk: platonikus) ideájának isteni inkarnációja hívja a költőt az igaz útra, ébreszti rá hivatásának egyedül üdvözítő lehetőségére – s ezzel a magánemberi boldogság vagy derekasság dilemmáját is megszünteti: a költőnek sem érzéki, sem erkölcsös boldogságra nem szabad számítania – az ő sorsa, az alkotás érdekében, csak a számkivetettség és idegenség aszkézise lehet (az álombeli géniusz, a harmadik nő mintha felemelné a költőt a dilemmák választójá *fölé*, s a továbbiakban a költő-hős mintha csak a magasból szemlélné hajdani erkölcsi tévelygését, s magát a „lent, a földön” érvényesülő erkölcsi válaszkényszert is).

A költő és a költészet ezen beállítására minden elemében azon az előfeltevésen nyugszik, hogy a megszülető költészet teremti meg a nemzeti élet alapjait, a nemzet számára követendő stratégia kereteit. Ám kiemelendő: mindez csupán a *magyar* irodalom és a *magyar* nemzet esetében érvényes – más nemzetek költészete és költői egészen más elvek alapján működnek, s műveik hatásmechanizmusa is szélsőségesen másképpen van elképzelve. Ellenpéldaképpen érdemes felidézni Jókai másik nagy költőregényét, a Puskinról regélő *Szabadság a hó alatt, avagy a zöld könyv* című művet (1879),¹⁵ amelyben a szabadság-szerelmek költőjeként pre-

zentált, végtelenül nagyszerű Puskin (Jókai Puskinnak egy poémáját, a romantikus szabadságvágyat példázó *Cigányok* című hosszú verset *A cigányleány* címmel le is fordítja a regény számára), bár belekeveredik a dekabrista összeesküvésbe, költészetével mégsem tesz semmit az orosz „nemzet” kibontakozásáért, hanem inkább tarka szerelmi kalandokba bonyolódik (a csavargó cigánylánytól kezdve a cár leányáig minden nő halálosan szerelmes belé, s mindezt ő boldogan elfogadja és élvez is), s költészetével oly széles körű elismerést arat és élvez, amely az ellenzékiektől kezdve a szépasszonyokon keresztül egészen a cárig terjed. Az az aszketikus Krisztus-allegória, azaz a személyes sors feláldozása a nemzeti irodalom ügyéért, amely a magyar költészet esetében magától értetődőként jelenik meg, a költősorsnak az áldozatkénti beállítása, valamint a költészetnek demiurgoszi jótéménye a nemzet számára – mindez az orosz környezetben fel sem merül; szemlátomást Jókainak eszébe sem jutott, hogy „az orosz Petőfinek” a magyar költők sorsához hasonló életstratégiát képzeljen el (vö.: „a lángész [...] nem Oroszországé, hanem az egész világé. Minek volna a költőket elpazarolni? Ki rakná gyémántjait a puskába lövöldözni, mikor oda az ólom is jó, még jobb”¹⁴). Az irodalom martirologiai szemlélete, úgy látszik, kizárólagos magyar sajátosságként tűnik fel.

Jókai irodalomszemlélete,¹⁵ amely e regényben a magyar nemzeti irodalom kultuszának ritka nagyszabásúan kiteljesedett megjelenését mutatja be, a 19. századi magyar irodalom interpretációs stratégiájában egyáltalán nem tekinthető kivételnek vagy egyedinek, sőt: elemei majd minden jelentős vagy jelentéktelen irodalomról vagy írókról szóló szövegben feltalálhatók, e képzetkörrel a legnagyobb és legkisebb irodalmárok egyaránt éltek; Jókai produkciójának csak az a különlegessége, ahogy az egyes elemeket, mozzanatokot kompakt egységgé gyúrija össze, egységes epikai fikciót szerkeszt belőlük, s teljes narratívát épít ki, és ezáltal olyan, szinte mérnöki precíz modellt teremt, amely sok évtizeden keresztül érvényesíteni tudta magát, s hatása még igen késői nemzedékek irodalomszemléletében is nemcsak hogy kimutatható, hanem meghatározó is. Mindennek szemléltetésére bemutatnék egy igen szűkre szabott florilégiumot, a modell egyes motívumainak közkedveltségét, mondhatnám: közhelyes voltát illusztrálандó; megjegyezvén, hogy a bemutatott anyag minden egyes elemének terjedtsége hihetetlen nagyságrendben lenne csak igazából bemutatható (a leginkább közismertnek tekintett megnyilvánulásokat, pl. Petőfi képzeteit a költő-próféta figurájáról stb., épp ezért mellőztem).¹⁶

A magyar irodalom feltámadása és/vagy bonfoglalása

„Ama lelkes kis hazafi-csoport ennélfogva a tespedés és csüggedés e szomorú korában sem szűnt meg ápolni a nemzetiség főtényezőjét, a hazai nyelvet s irodalmat [...] s valóban nagy részben a hazafiak e lelkes kis csoportjának köszönhetette aztán a nemzet a maga feltámadását hosszu, dísztelen tespedéséből”.¹⁷

„Akkor Kazinczy pályája szokatlan fényben ragyog, a lángész és hazafiúság ketős fényében; akkor elnémül minden gáncs, kibékül minden ellenmondás, s ő nemcsak nagy írónkká válik, hanem egyszersmind egy nagy eszmének, egy nagy

tettnek bajnokává, nemzeti hőssé, ki mint Árpád Attila birodalmát, visszahódította nemzeti szellemünket...¹⁸

„Két halma van magyar hazánknak, / Két végzetes, megszentelt halma: / Pannonhalma és Széphalom! / Amott Árpád, emitt Kazinczy! / Onnan szerezte vissza egyik / Az ősz hazának drága földét, / Innen Kazinczy lelke indult / Esméi fényes táborával, / Hogy visszaadja a magyart magának / [...] / Legyen megáldva e halmoknak, / Föltámadásunk két halmának / Minden parányi porszeme.”¹⁹

A magyar író mint próféta vagy apostol

„[Ő] félszázadig küzdött a pusztában, s egy messze pillantás az ígért földébe lőn minden jutalma.”²⁰

„Nem fáradunk mi jutalom-reménnyel, / Mint a hazugság aljas zsoldosi, / De önzés nélkül, isten-ihletésből, / Mint hajdanában az apostolok!”²¹

„Az isten, a ki keblemben lakott, / A szent művészet tündér csarnokát / Mutatta fel lelkemnek álmain / [...] / E hon nem a lant és babér hazája, / A dalnok ihlett, ihletlen dala / Egyképen elszáll szellők szárnyain, / A nép nem érti meg apostolait.”²²

„Kisfaludy Sándor élő prófétaként riasztá föl e nemzetet, melynek megmutatá a múltnak tükrét, hogy sírja ki minden könyét, és ösztönözze egy új életre, melyet megsíratni ne legyen több könye.”²³

A magyar író mint Krisztus

„Üdítő italt kért az epedő, s eczet nyújtott neki; mákkoszorút vérző fejére, s az egy bántó szóért forró boszú töviskoronát nyomott abba.”²⁴

„Most élsz valóban, drámánk Messiása, / Életbe' voltál sirba temetett. / Im megvalósult lelked álmodása, / És csillagot hat szárnyaló neved. / A templom áll, a melynek papja voltál; / Az oltárkép a te tragédiád. / Ezernyi ajkuk áldva zeng a zsoltár... / S ha a szépért buzog: Istent imád.”²⁵

„Oh! csak hadd legyen / Tovább e földi pálya / Hatalmas latrok dísztere, / S megváltók Golgothája! / Nagyság, mely gyomként rothad el, / Fölkent fejekre illik; / De a dicsőség szent virág: / Csak fájdalomban nyílik. / [...] / Éj száll alá... homályba vész / Tövis, szeg, dárda, ostor; / És áll a költő sírva, mint / Egy elkésett apostol.”²⁶

Petőfi: „a magyaroknak az út, az igazság, az élet.”²⁷

A magyar költő teljesen egyedül van és alkot

„Jár számkiüzötten az árva fiú, / Dalt zengedez és dala oly szomorú. / [...] / És így koszorútlan az ifju megyen, / Nem tudva hol napja, hol éje legyen, / S míg honja bolyongani hagyja, kihál...”²⁸

„Most mint az angyal, kit Isten haragja / A fényes égből el-kiszámüzött, / Állok kopár falak közé szorítva, / Járok szű nélkül szűtlen nép között.”²⁹

„Toldy e tekintetben egymaga teljesítette egy egész korszak feladatát.”³⁰

Katona József: „...nyitott szemekkel, de nagy és merész álmokkal jár az értetlen tömegben. Magában ég, mint Mózes csipkebokra s a túlságos fénytől nem látják. Miután egyetlen lelket sem talál, ki felfogná: eltemeti magát...”³¹

A költészet omnipotenciája, csodatétele

„Kazinczy volt az, ki a szépnek bájjesszejével elválasztotta a szárazat és a vizeket.”³²

Kazinczy „...csak fél századig / Tartá vállán, mint Atlasz az eget, / A nemzeti-ségnek ügyét.”³³

„Oh szentek, oh dicsők! kik nélkül a világ / Tenge növényeknek sivatag hazája; / Kik nélkül a népek gyilkos haramiák, / S gyöngébb az erősbnek született prédája. / [...] / Oh szentek, oh dicsők! majd a késő idő / Mint félistenekkel dicsekszik veletek, / Ti azért álltatok a semmiből elő, / Hogy a hálátlanban gőgöt neveljete.”³⁴

„A költészetnek istenerejével / Fölszárítá a véres könnyeket; / A nemzet sebét gyöngéden köté el. / [...] / De véghetetlen fennkölt honszerelme / Adta kezébe azt a balsamot, / Mellyel enyhített, gyógyított, vigasztalt / S lelkünknek nyújtott megterített asztalt.”³⁵

Az írók mártíriuma

„Ha valaha a megújult haza tisztelni fogja mártúrait, már előre vigasztalódom benne, hogy engem is azoknak számába helyhezhet.”³⁶

„Nem óhajtom vissza a mártir-szenvedéseket, melyek között és dacára, amazok oly hatalmasan lobogtatják vala irodalmunk zászlóját.”³⁷

„Mert az ő dicsősége őseink gyalázatával van kapcsolatban, az ő mártyr kínjai nemzeti aljasodásunkat juttatják eszünkbe, amelytől csak egy lépés volt az öngyilkosságig.”³⁸

Az író szegénysége, nincstelensége, önfeláldozása

„[M]ert túl emelve az élet gondjain, nem függve senkitől, nem keresve semmit, egyedül nemzete díszéért epedett: melyben hogy neki is volt jó része, nyugtatólag mondhatá magának [...] élte az áldozatok és küzdés korát, másoknak hagyva a gyümölcsözés szebb ideje gyönyöreit!”³⁹

„Író vagyok, testestől, lelkestől; az irodalmon kívül nincs állásom s nem is akarom, hogy legyen; nincs életem, mert lényem hazámon kívül csak az irodalomé.”⁴⁰

„Érdekes volna tudnunk, hogy ugyanazon költő, ki midőn nemzete ezrei közt dalaival ezer meg ezer kebelnek élveit fűszerezi; tán ugyanazon percben magának a száraz kenyéret saját könyűivel sózza!”⁴¹

„Jer oh dicső nép! s íme láthatod / A koldúsokban öngyalázatod! / Ki, mig kövér falattal él ebed: / A művészt éhen veszni engeded!”⁴²

„Oh! sötét történet az, mit irodalom történetének nevezünk! Mert míg egy részről dicsőséget vet a nemzetre, más részről e fény többnyire egyesek megtört szívéből hasad. [...] Mennyi hideg éj! mennyi álmatlan éjszaka! midőn a rím sehogy nem

akar menni, mert a lélekben tör van! – hány koszoru kitépve a kézből, érdemetlenek által!”⁴³

„Midőn mindenki aludt, virrasztottak, midőn senki nem érzett, szenvedtek, midőn alig áldozott valaki, magokat áldozták fel. Pályájokon megvetés fogadta, gúny kíséerte, nyomor vette körül. Egyetlen örömük, hogy küzdhetnek, vigaszuk a távol remény, jutalmuk az önérzet.”⁴⁴

„[A] jólét elől szökött meg, hogy halálos holtáig a nemzet napszámói között legyen [...] A nemzet napszámát, ki választott embere az Úrnak [...] midőn a színesz így hal meg, akkor néma a közönség, és a magas égben az angyalok tapsolnak, fölébresztvén őt az örök üdvösségnek.”⁴⁵

„Fáy András táblabíró volt, a szó legnemesebb értelmében... a lelkes és művelt táblabíró, ezen ingyen napszámosa a hazának, ki nem keresve anyagi jutalmat, nem keresve hiu fényt és dicsőséget, megvetve a csábító kitüntetések, czimek, rendjelek maszlagát, sőt elhanyagolva önérdekét, gazdaságát, minden percét a közügynek szenteli, szolgálja a hazát becsületből és lelkesedésből.”⁴⁶

„Mint az első keresztyének rejtekikben: ugy a magyar írók a profanum vulgust kizáró összejöveteleikben bátorították, erősítették egymást azon büszke önérzetben, hogy végre is ők fogják a nemzetet mindaddig életben tartani, míg megjő politikai föltámadása [...] a közönség részvétlensége mellett, jobbára még szegénységgel, nélkülözésekkel is küzdve, egyedül a hazafiság lángoló szent érzelme által lelkesítve, idomíták, terjeszték ők az elhanyagolt nemzeti nyelvet, művelék, gazdagíták, emelék virágzásra a nemzeti irodalmat.”⁴⁷

Az író mindenestől, testestől-lelkestől azonos a nemzettel

„Dolgozni, írni akart, de nem volt reá képes. Csak a nemzet siralmát, Magyarország jajkiáltását tudta volna zengeni, amit nem lehetett, s egyebet semmit. Senki sem érezte mélyebben hazája szenvedését. Kedélye föl volt dúlva, mint a haza földje, mint az alkotmány, mint a nemzetiség: Rom volt, mint Magyarország. [...] Testi és lelki hanyatlása meglátszott öltözetén is, melyet elhanyagolt. Valódi képviselője volt hazájának, a szenvedő, szegény és megalázott Magyarországnak”.⁴⁸

Az írói erőfeszítések értelme, beteljesülése

„A költő nem zengi többé nálunk süket fülek és hideg szívek előtt dalait. E nemzet, meg megifjult erővel tör nagysága és boldogsága felé, nem hagyja többé részvétlenség tuskéi között bolygani érdemes dalnokait.”⁴⁹

„Mai napság maga a nemzet, mely az írók szellemi munkáiból arat legtöbb hasznot, merít legnemesb élvezet, nyer haladásában leghatékonyabb ösztönt s anyagot, ő maga tiszteli meg magát azon cselekménnyel, hogy érdemes íróit megünnepelje. [...] És kit illelne meg inkább ily megtisztelő szerep? Mint magát a népet, a nemzetet, mely az írók által terjesztett világ fényénél s az általok kimutatott emberies irányban mind képesebbé válik elérni vég céljait, szépiteni, kellemben s erényben gazdagítani az életet, szóval minél tökéletesebben megfelelni emberi s polgári rendeltetésének.”⁵⁰

Befejezésül hadd idézzek egy huszadik századi példát arra nézvést, hogy az író-ságnak, írói hivatásnak, az irodalom rendeltetésének e nagy paradigmája mily hosszú időn keresztül tudta hatását érvényesíteni – annak ellenére, hogy Jókai maga (és sok más írotársa) pályája során mindvégig tartózkodott az aszketikus, áldozati jellegű írói szerepvállalástól,⁵¹ s annak ellenére, hogy a teremtődő irodalom aktuális fejlődése egészen más utakat is engedélyezett és felmutatott, mint amit e nagy paradigma egyértelműen igazolni tudott volna (pl. Jókai életművének csak kisebb része, majdhogynem töredéke igazodik fenntartás nélkül az ily módon előírt és elvárt gesztusrendhez);⁵² ráadásul még oly író-gondolkodó esetében is, aki mind Jókaival, mind pedig az egész 19. századi magyar irodalmi (és társadalmi) fejlődéssel szemben folyamatosan erős fenntartással élt. Németh László irodalomról való gondolataiban ugyanis számtalan helyen találkozunk olyan megfontolásokkal, amelyek szinte változtatás nélkül idézik fel az imént körvonalazott szemléletet. Akár azt olvassuk, hogy a 19. század elején (Herder jóslatának hatására) az irodalomban „a kétségbeesés summázódva tetté válik s csodát tesz”,⁵³ akár azt, hogy az irodalom a társadalmi élettel szemben „megváltó” és „honfoglaló” funkcióval képes és köteles fellépni, s az írók (persze a népi írók) *megváltották* szülőföldjüket, azáltal, hogy írtak róla (ui. Erdély és Bihar után „a harmadik paraszttáj, mely irodalmilag megváltatott már, a Veres Péter Hortobágya... Több megváltott vidéke, kifejezett rétege nincs is ennek a parasztságnak.”),⁵⁴ akár azt az előírás-sorozatot, amely a *Kisebbségben* patetikus záradékában felvázolja az ideális magyar író erkölcsi magatartáskódexét („A magyar író legyen aszkéta. [...] Nem tudtuk például, hogy a magyar írónak még megcsaládosodnia sem szabad, mert ekkora nyomást a család nem bír ki... Nem a sáska és az erdei méz a legsanyarúbb étel a világon, hanem a rabkenyér, melyet a nagyobbakra küldött eszik emberi kötelezettségei börtönében”; „A magyar író ne féljen a magányosságtól. [...] Ha senki sincs velünk, a tízmillió érdeke még velünk lehet”; „A magyar érdek az, hogy az előző részben leírt lassú honfoglalás el ne akadjon.”),⁵⁵ a 19. századi nagy romantikus elképzelés továbbélését tapasztalhatjuk: az író és az irodalom az omnipotencia jegyében és reményében kellene, hogy működhessék – s az írónak e nagy romantikus stratégia kellene, hogy erkölcsi és alkotói vezérfonaluk legyen. S ha ehhez még hozzá vesszük, hogy Németh szemléletében a magyar irodalom egész története továbbra is mártírológiai horizontban vetül ki (Szerb Antal irodalomtörténetét épp azért bírálja, mert szerinte a szerző nem érzi át „a magyar irodalom hosszú mártíriumát”, s elhessegeti „a magyar irodalom génuszát”), azaz oly horizontban, amely továbbra is csak a szenvedésközpontú írói-irodalmi magatartásokat legitimálja („a magyar irodalomért szorongani kell, együtt szorongani azokkal, akik egykor szorongtak érte... a magyar irodalom szenvedélye neveli az embert...”),⁵⁶ akkor azt kell vélelmeznünk, hogy az e gondolatsor szerint elvárt mártírimum mögött mindvégig a hajdani nagy romantikus hős, Jenőy Kálmán figurája és sorsa rémlik fel.

JEGYZETEK

1. A regény szövegére a kritikai kiadás alapján hivatkozom: Jókai Mór: *Eppur si muove – És mégis mozog a föld* (1872). Jókai Mór *Összes Művei*. Regények 22–23. kötet. S. a. r. Margócsy József és Margócsy Józsefné Oberländer Erzsébet. Akadémiai Kiadó, 1965.

2. E felsorolásban Jókai szinte szó szerint megismétli húsz évvel előbb írott cikkének martirológiai arcképcsarnokát: *Magyar költők sorsa* (1854). Ld.: Jókai Mór: *Írói arcképek*. S. a. r. Bisztray Gyula. Művelt Nép Kiadó, 1955. 165–169. l.

3. Gyulai Pál: *Újabb magyar regények*. In: Uő: *Bírálatok 1861–1903*. MTA 1911. 105–115. l. Az idézetek: 107–108. l.

4. Jenőy Kálmán „megírja a Bánk bánt, s a magyar irodalom egyik megalapítója lesz”. Ld.: Péterfy Jenő: *Jókai Mór*. In: Uő: *Válogatott művei*. 1961. 241–266. l. Az idézet: 246. l. – Hasonlóképpen jár el Horváth Cyrill is, mikor nagy emlékbeszédében egyszerűen azonosítja Jenőy Kálmánt Kazinczyval: Horváth Cyrill: *Jókairól* (a Baján 1894. jan. 6-án tartott ünnepség beszéde). Eger, 1895. 20. l. – Beöthy Zsolt 1895-ös méltatásában a regény azért nyer elismerést, mert „a magyar irodalom és művészet régi apostolainak” nagy erőfeszítéseit írja le. Ld.: Beöthy Zsolt: *Jókai Mór és a regény*. In: *A magyar irodalom története*. Képes díszmunka két kötetben. Szerk.: Beöthy Zsolt. Athenaeum, 1908. II. köt. 502. l.

5. Benedek Marcell: *Délsziget avagy a magyar irodalom története*. 1928. Itt a VII. fejezet címe: *És mégis mozog a föld*. 178–197. l. – Indoklás: „Sok hiba van e regényben, de a címért sokat meg lehet bocsátani neki. Akkor csakugyan mozgott a magyar föld. Az öreg és az ifjú vezér, Kazinczy és Kisfaludy Károly életének utolsó öt esztendejében annyi nagyszerű kezdés sarjad ki a magyar életből, amennyi sem azelőtt, sem azután [...] és közben nemcsak forog a régi magyar glóbusz, de inog, reng, vajúdik...” 187. l.

6. K. Deme László sok túlzó megfogalmazást is tartalmazó véleményéről (pl.: „És érzi az olvasó, hogy a hazát szeretni csak Bányaváry és Jenőy Kálmán áldozatos módján lehet igazán.” stb.) Barta János vitát kezdeményezett (*Vita egy Jókai-regényről*), melynek során Barta súlyosan elmarasztalta K. Deme írását és Jókai regényét, de magáról a történelemképről nem ejtett szót. *Irodalomtörténet*, 1956. 76–79, 79–84. l.

7. „Jókai többet fogott össze, organikusan, a romantika keletkezéséről regényében, mint a három tudós a tanulmányokban.” Ld. Szauder József: *A romantika útján. Tanulmányok*. Szépirodalmi Kiadó, 1961. *A magyar romantika kezdeteiről* című fejezetből 7–13. l.

8. Az évszámok is precízen ki vannak számítva: Jenőy az 1830–31-es nagy kolerajárványban pusztult el!

9. Jókai e szemléletét talán még látványosabban mutatja az a tíz évvel később (1882-ben) mondott beszéde, amely Petőfi szobrának felavatásakor hangzott el: itt szinte ugyanezzel a retorikával, néhány fordulatot szinte szó szerint ismételve, a jelen társadalom nagyszerű kibontakozását emeli ki Petőfi költészetének legfontosabb hatástörténeti eseményeként (csak illusztrációként: „A népszabadság, amelyet ő még mint gyémántot keresett, és megtalálva, annak tartott: ma már közönséges hasznos kavics, félthetetlen, elveszthetetlen” stb.). In: Petőfi Sándor *Összes Művei*, végleges, teljes kiadás. Életrajzi bevezetéssel ellátta Jókai Mór. Kiadta: Havas Adolf. 1892. I. köt. XC–XCIV. l.

10. Gyulai Pál részletesen ostorozza a címet, a konkrétumokat illetően nem jogtalanul: hiszen – érvelése szerint – Galilei nem megmozdította a földet, hanem csak ragaszkodott egy fizikai tény felismerésének igazához; a fent leírt demiurgoszi kultúrafelfogás azonban éppen azt hangsúlyozza, hogy a kultúra maga lenne az első mozgató (a fizika nyelvén szólva: *primum movens*). Gyulai véleményét ld.: Gyulai Pál: *Újabb magyar regények*. Id. kiadás 105. l.

11. E történelemnélküli jövőelképzelés nagyon hasonlít arra a felfogásra, amely Petőfi *Az apostol* című költeményében (XX. fejezet) nyilatkozik meg: a leírás a Szilveszter élete *után* történeteket egyszerűen mellőzi, s a győzelmes kibontakozáshoz vezető utat csak annyival garantálja, hogy „Vénült, kihalt a szolganemzedék, / Uj nemzedék jött, mely [...] / azoknál / Jobb akart lenni s az is lett...”

12. Jókai a *Thespis kordéja* című színjátékában (1890) a műalkotás isteni hatását szinte didaktikusan azonosítja az evangéliumi színváltással. A darab főszereplője, Kazinczy hatalmas tirádában fejti ki mindezt: „Ismered a könyvek könyvéből / Azon jelenetet, midőn az Idvezítő / A hegytetőre ment fel tanítványival / És látták ott a három tanítványok / A mester arczát napként tündökölni. [...] S e hitnek retentő nagy erejével / Felépíték, a mit ígértenek: / Az Isten országát! / Higyjétek ti is / Azt a mit én és ti ébren, alva látunk, / S meglesz! Isten úgy áldjon! Meglesz a jövő! / Ez az én költeményem hangulatja.” Megjegyzendő, hogy a jelenet lezárása az elragadtatott költő előtti alázatos hódolat jegyében zajlik; a

szervező utasítás így szól: „Egész beszédje alatt egyetlen kézmozdulatot sem tesz. Kelemen átöleli Kazinczyt. Anna némán letérdel Kazinczy elé, s megcsókolja a kezét.” In: Uő: *Színművek* III. (NK. 40) 10–14. l.

13. E regény (s az általam itt felvetett probléma) megközelítéséhez vö.: Kalafszky Zsófia: *Le mariage de Pouchkine...* című tanulmányát. In.: „Mester Jókai”. *A Jókai-olvasás lehetőségei az ezredfordulón*. Szerk.: Hansági Ágnes és Hermann Zoltán. Ráció Kiadó, 2005. 32–63. l.

14. Jókai Mór: *Szabadság a hó alatt, avagy a zöld könyv*. S. a. r. Zöldhelyi Zsuzsa. Akadémiai Kiadó, 1965. I. köt. 69. l.

15. Jókainak e szemlélete sok más művében is megfogalmazást nyert, leglátványosabban azokban a színdarabokban, amelyeket a magyar színházas százéves jubileumára írt (tulajdonképpen Kazinczy apoteózisaként): *Thespis kordéja; Olympi verseny. Ábrándkép a budapesti Nemzeti Színház ötven éves fennállásának ünnepére; Földön járó csillagok*, drámai prolog (1890). Ld.: Uő: *Színművek* III. (NK. 40).

16. E problémahalmazt illetően hadd hivatkozzam két tanulmányomra, amelyekben hasonló kérdéseket próbáltam tárgyalni: *Magyarok Mőzese. Az 1859-es Kazinczy-ünnepélyek nyelvhasználatáról*. In: MI: *Égi és földi virágzás tükré*. Tanulmányok magyar irodalmi kultuszokról. Holnap Kiadó, 2007. 249–268. l.; *Passió és üdőtörténet*. In: *Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolatbálók, írőcsoportosulások*. Szerk.: Bíró Annamária és Boka László. Partium Kiadó – rec.iti, Nagyvárad – Budapest, 2014. 145–154. l.

17. Horváth Mihály: *Huszonöt év Magyarország történelméből*. 1823-tól 1848-ig. Genfben, 1864. I. köt. 45–46. l.

18. Gyulai Pál emlékbeszéde Kazinczy felett (1859). In: Gyulai Pál *Munkái* IV. kötet. *Dramaturgiai tanulmányok és emlékbeszédek* (é. n.). 5–6. l.

19. Tóth Kálmán: *Pannonhalma és Széppalom*. In: *Kazinczy-ünnep Magyarországon 1859-ben*. Az irodalom vezérét dicsőítő magyar nemzetnek emlékül írta Kempelen Győző. Szeged, 1860. 107–108. l.

20. Kölcsey Ferenc: *Emlékbeszéd Kazinczy Ferenc felett* (1832). In: Uő: *Összes Művei*. S. a. r. Szaunder József. 1960. I. 714. l.

21. Petőfi Sándor: *Kazinczy Gáborhoz* (1847).

22. Garay János: *Vahot Imréhez* (1844).

23. Vas Gereben: *A régi jó idők* (1856). Hatodik kiadás. Franklin Társulat Kiadása, é.n. 240. l.

24. Toldy Ferenc: *Emlékbeszéd Czuczor Gergely felett* (1868). In: Uő: *Irodalmi beszédei*. II. kötet. *Emlék- és vegyes beszédek* (1834–1872). II. kötet. *Emlék- és vegyes beszédek* (1834–1872). 107. l.

25. Csengeri János: *Katona József emlékezete* (1891).

26. Ábrányi Emil: *Költő a Kálmárián* (1879).

27. Lyka Károly: *A vezér*. In: *Uj Idők*. 1899. július 30.

28. Vörösmarty Mihály: *A magyar költő* (1827).

29. Garay János: *Levél Vachott Sándorhoz*. Pest, júliusban 1846.

30. Gyulai Pál *Toldy Ferencz fölött* (1876). In: Uő.: *Emlékbeszédek*. Harmadik kiadás, Franklin Társulat, 1904. I. köt. 107. l.

31. Endrődi Sándor: *Lángész a homályban* (Katona József). In: Uő: *Századunk magyar irodalma képekben*. Athenaeum, 1900. 34. l.

32. Toldy Ferenc: *Pillantás Kazinczy írói pályájára* (1859). In: Uő: Id. mű, I. kötet. *Gyász- és emlékbeszédek* (1833–1855). 178. l.

33. Petőfi Sándor: *Széppalmon* (1847).

34. Erdélyi János: *Vörösmarty balálakor* (1855).

35. Komócsy József: *Jókai Mór ötven éves jubileumára* (1896).

36. Révai Miklós szavait (1800-as évek eleje) idézi: Pintér Jenő. In: *A magyar irodalom története 1900-ig*. Szerk.: Ferenczi Zoltán (é. n. 1913). 261. l.

37. Arany János: *Irodalmi hitvallásunk*. (A *Koszorú* programcikke, 1863). In: Uő: *Összes Művei* XI. *Prózai művek* 2. S. a. r.: Németh G. Béla. 407. l.

38. Gyulai Pál emlékbeszéde Kazinczy felett (1859). Id. kiadás 7. l.

39. Toldy Ferenc: *Emlékbeszéd Kisfaludy Károly felett* (1833). In: Id. kiadás I. köt. 4. l.

40. *Garay János vallomása a Kisfaludy Társaságba való felvételekor* (1842). In: Ferenczi Zoltán: *Garay János élete*. In: Garay János *Munkái* (Magyar Remekírók). Franklin Társulat, 1902. 9. l.

41. Garay János: *Emlékbeszéd Vajda Péter felett* (1847). In: Uő: *Összes munkái*. S. a. r. Ferenczy József. Méhner Vilmos kiadása, 1887. V. kötet. 378–395.

42. Tompa Mihály: *Művészet és pályabér*. Töredék. (1847).

43. Jámbor Pál: *A magyar irodalom története*. I-II. Pest, Ráth Mór, 1864. *Előszó*. 5. l.
44. Gyulai Pál: *Bajza összegyűjtött munkái* (1852). In: Gyulai Pál: *Bírálatok, cikkek, tanulmányok*. S. a. r. Bisztray Gyula és Komlós Aladár. Akadémiai Kiadó, 1961. 19. l.
45. Vas Gereben: *A nemzet napszámossai* (1857). Az Est Lapok kiadása, bev. Laczkó Géza. é. n. 385, 388. l.
46. Tóth Lőrincz: *Fáy András emlékezete* (1865). In: *A Kisfaludy-Társaság Évtapjai*. II. köt. 1863–1865. Athenaeum, 1869. 208–210. l.
47. Horváth Mihály beszéde Toldy ünneplésekor. In: *Toldy Ferencz Irói arany ünnepe*. Pesten 1871. november 12-én. Kiadja a Kisfaludy-Társaság, Pest, 1871. 28. l.
48. Gyulai Pál: *Vörösmarty életrajza*. Szépirodalmi, 1985. 262–263. l.
49. Lévy József: *Emlékbeszéd Tompa Mihály felett* (1869). In: *A Kisfaludy-Társaság Évtapjai*. IV. köt. 1867–1869. Athenaeum, 1870. 687. l.
50. Horváth Mihály beszéde Toldy ünneplésekor. In: *Toldy Ferencz Irói arany ünnepe*. Id. kiadás 24–25. l.
51. Mindenről érdekesen és lelkiismeret-furdalásosan nyilatkozik abban a cikkében, amelyben íróársai szörnyű, áldozatos, pusztulásba vezető életét gyászolja el, ám önmaga számára legfeljebb a kétely lehetőségét engedi meg: „...lelkemen pedig az a gondolat borzong végig: menjek-e én is tovább azon az úton [...], vagy megforduljak innen, s felkeressem az ősi barázdákat, és szántsak és vessek, és elrejtsem magamat úgy, de úgy, hogy soha híretem se hallja senki?” – s arra nem tér ki, hogy ő maga az országos sikerhez és jóléthez vezető népszerűségnek útját választotta. Ld.: *Magyar költők sorsa* (1854). Id. kiadás 169. l.
52. Nyilván ez a feszültség készítette a szakirodalmat arra, hogy megkreálják a végül Zsigmond Ferenc által véglegesített ún. „nagyciklus” kategóriáját, amely mindössze 12 regény sorozatával kívánta volna reprezentálni „az igazi Jókait”. Vö.: Szilasi László: *A selyemgubó és a „bonczoló kés”* című könyvében (Osiris-Pompeji kiadása, 2000) *A Jókai-szakirodalom látens paradigmája* című fejezetet, kivált 76–83. l.
53. Németh László: *Agonizáló irodalom*. In: Uő: *Megmentett gondolatok*. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 1975. 473. l.
54. Németh László: *Népi író*. In: Uő.: *Két nemzedék*. Tanulmányok. Magvető – Szépirodalmi Kiadó, 1970. 690. l.
55. Németh László: *Kisebbségben*. Tanú Könyvtár, I. 1939. 92–94. l.
56. Németh László: *Szerb Antal: Magyar irodalomtörténet*. In: Uő.: *Két nemzedék*. Id. kiadás 495. l.

TÖRÖK LAJOS

Az Egri csillagok az ifjúsági irodalomban

GYOMLAY LÁSZLÓ: *ELINDULTAK EGER FELÉ...*

„Ne olvass, csak könnyű dolgokat...”¹ (Bevezetés)

Alábbi gondolatmenetemben az *Egri csillagok* hatástörténetéből emelek ki egyetlen művet (néhány mondat erejéig egy másikat is), s azt vizsgálom, hogyan lép párbeszédbe Gárdonyi alkotásával. A mű Gyomlay László 1947-ben napvilágot látott regénye, az *Elindultak Eger felé...*² Bár az *Egri csillagok*nak számos történelmi (kaland)regény köszönheti létezését, úgy vélem, ez az alkotás kiemelkedik ebből a(z) egyébként összetételét tekintve mind a mai napig nem tisztázott) korpuszból. A szöveg azért érdemelhet nagyobb figyelmet, mert a Gárdonyi-értés történetében egy nem igazán reflektált problémakörhöz kapcsolódik: az *Egri csillagok* és az ifjúsági irodalom közti összefonódások egy sajátos esetét reprezentálja. Gárdonyi regénye – iskolai tananyagká válásának is köszönhetően – szinte meglele-